

ACTIEPLAN TOEKOMST VOOR JONGE BOEREN IN NOORD-BRABANT

INHOUD

VOORWOORD	4
SAMENVATTING	6
1. WAAROM DIT ACTIEPLAN?	9
2.1 De positie van jonge landbouwers	11
2.2 De rol en voorzieningen van overheden en andere partijen	13
2. WAAROM EXTRA AANDACHT VOOR JONGE LANDBOUWERS?	11
3.1 Ambitie, actielijnen en uitvoeringstrategie	15
3.2 Actielijn 1: Beter toegang tot kapitaal en middelen	16
3.3 Actielijn 2: Meer podium voor jonge landbouwers	17
3.4 Actielijn 3: Innovatie en meer toegang tot kennis, advies en trainingstrajecten voor nieuwe vaardigheden	19
3.5 Actielijn 4: Meer instroom in agrarisch onderwijs en meer belangstelling voor het werken in de agrifoodsector vanuit niet-agrarische opleidingen	20
3. WAAR ZET DE PROVINCIE ZICH VOOR IN?	15
4. ORGANISATIE EN UITVOERINGSASPECTEN	23
5. BRONNEN	24
6. LIJST VAN AFKORTINGEN	25
BIJLAGEN	26
I. De positie van jonge landbouwers in Brabant	27
II. Relevante voorzieningen van overheden en andere partijen	32

VOORWOORD

Jonge agrariërs en andere goed opgeleide professionals zijn onmisbaar voor een vitale en toekomstbestendige Brabantse land- en tuinbouw en het daarmee verbonden agrifood-complex. Maar veel agrarische bedrijven hebben geen opvolgers en de belangstelling voor het agrarisch onderwijs neemt af. Deze ontwikkeling is zorgelijk, maar begrijpelijk door de complexiteit waarmee jonge agrariërs te maken hebben, zoals de grote overnamesommen, lage marges en de gecompliceerde en onzekere omgeving waarin ze moeten ondernemen.

De gesprekken met jonge agrariërs, het BAJK en andere betrokkenen getuigen van veel zorgen en belemmeringen voor bedrijfsontwikkeling, maar ook van veel passie en kracht bij de jongeren om een rol te spelen in de Brabantse land- en tuinbouw van de toekomst. Dit verdient bijzondere aandacht in ons beleid. In het beleidskader Landbouw en Voedsel 2030 heb ik daarvoor de basis gelegd en in voorliggend actieplan is dit uitgewerkt met concrete actielijnen.

We leven in een tijdperk met een samenloop van veel crisissen die betrekking hebben op het klimaat, de ecologie, maatschappij en geopolitiek. Er zijn fundamentele veranderingen nodig om hiermee om te gaan. Dat zal schuren maar er is een groeiend besef dat dit alleen kan als we er gezamenlijk de schouders onder zetten. Voor een vitale en toekomstbestendige Brabantse land- en tuinbouw met de nodige generatiewisseling ligt de bal dan ook niet alleen bij onze jonge agrarische ondernemers. Die ligt ook bij de verschillende overheden en spelers in de landbouw- en voedselketen, inclusief onderwijsinstellingen, belangenorganisaties, financiële instellingen, de markt en aanpalende sectoren zoals die van de hightech.

Met dit actieplan zet de provincie proactief in op nauwere samenwerking tussen deze partijen voor een betere toegang voor jonge landbouwers en tuinders tot het woud aan voorzieningen voor kapitaal, middelen, kennis, training, innovatie, ketenbenadering etc. voor hun bedrijfsontwikkeling. Ook wordt ingezet op meer gebruik door jonge agrariërs van podia om hun geluid onder de aandacht te brengen bij het beleid en de burger. Dit om nog meer de verbinding met de burger te maken en vanuit de gedachte dat het betrekken van jonge agrariërs bij regelgeving en de uitvoering ervan bijdraagt aan een sterkere verbinding van beleid en praktijk, meer samenhang en wederzijds begrip, en een meer mensgerichte met minder oordelende benadering bij de overheden. Ook bevorderen we de verbinding tussen jonge agrariërs en ondernemers in andere sectoren. Met deze aanpak wil de provincie ruimte en voeding geven aan het vertrouwen bij jonge landbouwers en tuinders dat nodig is voor invulling van hun dromen en ondernemerschap en met investeringen die passen bij de omgeving waarin ze zich bevinden. Daarnaast krijgt de samenwerking met de Brabantse onderwijsinstellingen extra aandacht zoals door het gezamenlijk stimuleren van initiatieven die het curriculum versterken en door uitwisseling met de praktijk en met innovatiehubs.

Graag wil ik alle betrokkenen danken voor hun inbreng bij de totstandkoming van dit actieplan, met name de goede gesprekken hierover met de jonge landbouwers en tuinders, en het BAJK. We willen deze betrokkenheid graag vasthouden bij de uitvoering ervan. Dat wil zeggen met en voor de jonge landbouwers, met alle andere actoren die hierin een rol spelen en uitdrukkelijk ook met andere bedrijven in de voedselketen. Alleen samen kunnen we het noodzakelijke wezenlijke verschil maken.

Gedeputeerde Elies Lemkes - Straver
Portefeuille Landbouw, Voedsel, Bodem en Brede welvaart

SAMENVATTING

Dit actieplan beschrijft de acties van de provincie om bij te dragen aan het toekomstperspectief van jonge landbouwers en tuinders die het bedrijf van hun ouders overnemen en de mogelijkheden voor zij-instromers. Er wordt ook ingezet op versterking van het onderwijs om voldoende gekwalificeerde agrariërs en agrifood-gerelateerde professionals op te leiden. Dit alles voor een duurzame en toekomstbestendige land- en tuinbouw in Noord-Brabant.

Het actieplan is een uitwerking van het Beleidskader Landbouw en Voedsel 2030 dat april 2022 door Provinciale Staten van Noord-Brabant is vastgesteld en de Uitvoeringsagenda 2022 – 2023 die Gedeputeerde Staten in mei 2022 hiervoor hebben vastgesteld. De sector vergrijsst en het wordt voor jonge boeren steeds lastiger en onaantrekkelijker om bedrijven over te nemen. Ook de belangstelling voor het agrarische onderwijs is onvoldoende voor een vitale Brabantse landbouw. Het plan is opgesteld met input uit gesprekken en bijeenkomsten met de verschillende betrokkenen. Dit naast veelal recente WUR-studies en CBS-cijfers. Er is voor dit plan vooral veel contact geweest met jonge agrariërs, het Brabants Agrarisch Jongeren Kontakt (BAJK) en onderwijsinstellingen.

ACHTERGROND

Circa 50% van de in 2020 totaal 9.370 geregistreerde land- en tuinbouwbedrijven in Noord-Brabant kan worden gezien als potentiële stopper. De opvolgingssituatie is over het algemeen gunstiger bij grote dan kleine bedrijven. Er is ook verschil tussen de deelsectoren en gemeenten. Een ongunstige opvolgingssituatie zet druk op de continuïteit van de sector, de sociale dimensie bij agrarische gezinnen en versnelt de schaalvergroting en intensivering. Op gemeenteniveau kan het leiden tot veel leegstaande agrarische gebouwen, verrommeling van het buitengebied, drugs-gerelateerde criminaliteit, minder bedrijvigheid en zorgen over minder binding met het buitengebied en sociale cohesie.

Belangrijke factoren die bedrijfsopvolging onder druk zetten zijn: de lage marges, hoge overnamesommen, onzekerheden rond regelgeving ten behoeve van milieu, biodiversiteit en leefklimaat en flankerende programma's. Dit naast de vaak lange en dure procedures voor vergunningverlening en subsidies. Daarbovenop komt de volatiele (energie)markt door met name de oorlog in Oekraïne.

De verschillende overheden (EU, Rijk en provincie) bieden, naast andere partijen zoals banken en belangenorganisaties, voorzieningen die jonge boeren kunnen helpen om bedrijfsovername aantrekkelijker te maken, maar er is meer nodig.

ACTIELIJNEN

Op basis van een analyse zoals hiervoor samengevat, zijn in dit plan vier actielijnen geformuleerd met bijbehorende concrete acties:

1. Betere toegang tot kapitaal en middelen

Het betreft vooral acties gericht op meer bekendheid met de diversiteit aan voorzieningen voor jonge landbouwers, bij met name de EU en het Rijk, het verlagen van drempels om er gebruik van te maken en mogelijk alternatieve financieringsconstructies.

2. Meer podium voor jonge landbouwers

Het gaat om acties voor het verkleinen van de kloof tussen beleid en praktijk, en boer en burger/maatschappij. Bijvoorbeeld jonge boeren aan tafel bij de verschillende vormen van gebiedsplannen (NPLG – GGA), gemeenten, meer maatwerk in relatie tot regelgeving en een rol bij evenementen zoals de Dutch Food Week.

3. Innovatie en meer toegang tot kennis, advies en training voor nieuwe vaardigheden

Acties ten behoeve van meer toegang voor jonge ondernemers tot coaching, koppeling met kennis- en innovatieregelingen, proeftuinen en andere innovatiehubs, het ondersteunen van initiatieven zoals Boer zoekt Boer. Daarnaast komt er een provinciaal contactpunt voor jonge landbouwers met vragen, om mee te denken, coaching op het vlak van ondernemerschap, innovatie en ketengerichtheid en gericht door te verwijzen naar de juiste personen, ed.

4. Meer instroom in agrarisch onderwijs

Het ondersteunen van de ontwikkeling van agrarisch onderwijs op nieuwe thema's, toekomst-gesprekken met studenten (veehouderij) op groene onderwijsinstellingen (HAS, Curio, Yuverta), en aandacht voor de landbouw in niet-agrarisch onderwijs zoals verbinden met innovatiehubs agrifood.

De uitvoeringsstrategie hiervoor richt zich vooral op: meer toegang tot en verbinding met netwerken voor de doelgroep, optimaal gebruik van bestaande beleidsinstrumenten (middelen) bij EU, Rijk, provincie en gemeenten; druk op landelijk beleid en; inzet op stabiliteit en vertrouwen.

Tijdens de uitvoering van dit plan zal er intensief contact zijn met de jonge landbouwers, het BAJK, het onderwijs, etc. voor een goede afstemming, samenwerking en waar nodig bijstelling ervan.

1

WAAROM DIT ACTIEPLAN?

In april 2022 is het Beleidskader Landbouw en Voedsel 2030 vastgesteld door Provinciale Staten van Noord-Brabant en in mei 2022 hebben Gedeputeerde Staten de Uitvoeringsagenda 2022 – 2023 hiervoor vastgesteld. De landbouw is als belangrijke schakel in het agrifood-ecosysteem een pijler van betekenis voor de Brabantse economie. De landbouw is niet alleen nodig voor onze voedselvoorziening maar ook een belangrijke factor voor natuur, water, bodem, milieu, biodiversiteit en onze leefomgeving.

Een van de voorwaarden voor een duurzame en toekomstbestendige landbouw is dat voldoende jonge ondernemers het vak overnemen van de oudere stoppende landbouwers. De sector vergrijsst en de nieuwe aanwas neemt af. Niet onbegrijpelijk gezien de omstandigheden waarin de landbouw zich bevindt, waar de druk op de marges, de omgeving en daarmee de regelgeving leidt tot veel onzekerheid, terwijl er veel banen zijn in andere sectoren. De onzekerheid over een toekomst in de agrarische sector geldt extra voor jonge ondernemers die bij bedrijfsovername (van hun ouders) doorgaans te maken hebben met een hoge financieringslast en complexe uitdagingen.

Om al deze redenen zijn in het Beleidskader Landbouw en Voedsel 2030 verschillende ambities, opgaven en aandachtspunten benoemd die zijn gericht op een beter toekomstperspectief voor jonge landbouwers, voor voldoende instroom van jongeren in agrifoodonderwijs en het stimuleren van de belangstelling in niet-agrarisch onderwijs voor het maken van de verbinding met werken in de agrifoodsector. Dit om de aanwas van jonge landbouwers (incl. zij-instromers) en overige professionals in de agrifoodketen te bevorderen.

Dit plan beschrijft eerst de positie van jonge landbouwers in Brabant, qua cijfers, uitdagingen en kansen, en aansluitend wat de verschillende overheden al doen voor jonge landbouwers. Vervolgens worden de ambitie, actielijnen, uitvoeringsstrategie en voorgenomen acties beschreven om deze ambitie te realiseren die inspelen op de behoeften waar de provincie een rol in kan vervullen.

Het plan is opgesteld met input uit gesprekken en bijeenkomsten met de betrokkenen zoals jonge landbouwers, belangenorganisaties zoals het BAJK en de ZLTO, onderwijsinstellingen, triple helix organisaties, bedrijfsleven, bankwezen en overheden inclusief provinciale beleidsmedewerkers. Ook is gebruik gemaakt van beleidsdocumenten en studies zoals een WUR-studie die voor dit plan is uitgevoerd met recent cijfermateriaal met betrekking tot jonge landbouwers in Brabant en informatie over jongerenprogramma's en activiteiten van bedrijven uit de voedselketen.

In de tekst van dit actieplan wordt voor zowel boeren als landbouwers bedoeld landbouwers en tuinders.

2

WAAROM EXTRA AANDACHT VOOR JONGE LANDBOUWERS?

2.1 DE POSITIE VAN JONGE LANDBOUWERS

Uit de geraadpleegde studies en veel gesprekken komt het volgende beeld naar voren (voor details en onderbouwing zie bijlage I):

- Het aantal landbouwbedrijven neemt af en de landbouw vergrijsst. Er zijn weinig opvolgers en veel potentiële stoppers. Circa 50% van de in 2020 totaal 9.370 geregistreerde landbouwbedrijven in Noord-Brabant kan gezien worden als potentiële stopper, tegen landelijk 45%. Potentiële stoppers zijn gedefinieerd als bedrijven met een bedrijfshoofd ouder dan 50 jaar zonder opvolger of waarbij niet bekend is of er een opvolger is van 16 jaar of ouder.
- De opvolgingssituatie verschilt tussen grote en kleine bedrijven. Dit geldt vooral voor bedrijven met meer grond. Een mogelijke verklaring is dat grote bedrijven gemiddeld een beter toekomstperspectief hebben dan de relatief kleinere bedrijven.
- Er zijn ook verschillen tussen de deelsectoren. Van de 9.370 agrarische bedrijven in Noord-Brabant zijn ca. 60% veehouderijen en 40% akker- en tuinbouwbedrijven. Bij de melkveebedrijven, intensieve veehouderijbedrijven en tuinbouwbedrijven zijn relatief veel jonge ondernemers, dit in tegenstelling tot de akkerbouwbedrijven.
- Bedrijfsomvang en deelsector zijn belangrijke factoren voor het perspectief en verdienmodel. Dit wordt in tabel 2.1 geïllustreerd aan de hand van drie categorieën. De dominante verdienmodellen en de maatschappelijke en economische waarde van deze verdienmodellen zijn in het Beleidskader Landbouw en Voedsel 2030 nader uitgewerkt en relevant voor opvolgers.
- Tussen gemeenten zijn grote verschillen in de opvolgingssituatie van landbouwbedrijven. De oorzaken van deze verschillen zijn lastig te duiden, maar naar verwachting komt dat mede door de verschillen tussen gemeenten in de mate waarin de deelsectoren (en daarmee de opvolgingssituatie) vertegenwoordigd zijn. Mogelijke gevolgen van het stoppen van veel agrarische bedrijven op gemeenteniveau zijn: veel leegstaande agrarische gebouwen, verrommeling van het buitengebied, risico's van (drug-gerelateerde) criminaliteit, minder bedrijvigheid en zorgen bij gemeenten over afname van de binding met het buitengebied en sociale cohesie.
- Het aandeel jonge vrouwen in landbouwbedrijven en in agrarische opleidingen is laag maar neemt toe.
- Bedrijfsovername is niet eenvoudig, met name door de hoge overnamesommen en lage rendementen, maar ook door toenemende terughoudendheid van banken die in toenemende mate letten op rendement en liquiditeit, in plaats van eigen vermogen.

TABEL 2.1 De land en Tuinbouw in Brabant: het beeld in 2020 (Beleidskader Landbouw en Voedsel 2030)

Grootteklasse	Aantal bedrijven Totaal 9.380*	Econ. waarde Totaal € 4,9 mld.	Grondbeslag Totaal 238.000 ha	Opvolging	Verdienmodel	Sociaal/ ecologische waarde
< 100k (SO) Kleine bedrijven	38%	3%	17%	Ca 25%	1 extensiveren 2 verbreden regionale marktorientatie	+++
100k <> 1.000k Midden bedrijven	49%	39%	65%	Ca 50%	1 specialiseren 2 extensiveren 3 verbreden reg./int. marktorientatie	++
> 1.000k Grote bedrijven	13%	58%	18%	Ca 75%	1 schaalvergroting 2 specialiseren 3 verbreden internationale marktorientatie	+

* Bron: CBS, 2020

- Boeren en nog sterker jonge boeren nemen een afwachtende houding aan door de onzekerheid over marktontwikkelingen (afzet en grondstoffenprijzen), wet- en regelgeving (rond stikstof, fosfaat, grondgebondenheid), klimaatverandering en maatschappelijke druk, grondschaarste en vaak lange en dure procedures rond vergunningen en subsidies.
- Nederlandse boeren zijn vrij goed opgeleid en jonge boeren nog meer. Veel boerenzonen en dochters willen het liefst het bedrijf van ouders overnemen maar door de druk op de landbouwsector en de kansen daarbuiten neemt de aantrekkingskracht om een baan buiten de sector te nemen toe.
- Veel bedrijven die de komende jaren beëindigen worden opgekocht door bedrijven die willen groeien. Dit bevordert de schaalvergroting en leidt tot hogere overnamesommen. Daardoor wordt de mogelijkheid om een landbouwbedrijf over te nemen of te starten nog moeilijker. Bovendien vergt de extensivering als een in belang toenemende richting, om aan de randvoorwaarden van water, natuur, klimaat en stikstof te voldoen, hoge investeringen in grond die lastig terug te verdienen zijn.
- Een overnameproces heeft in Nederland doorgaans een duur van 10-15 jaar. In veel gevallen treedt de zoon/dochter toe in de maatschap of V.O.F. en bouwt vervolgens langzaam eigen vermogen op. Vanwege de hoge overnamesom en vanwege de onderlinge familiebanden blijft de oudere generatie vaak tot aan het pensioen (65 jaar of ouder) bedrijfshoofd. De overnemer heeft tegen die tijd vaak een leeftijd bereikt van boven de 40 jaar en kan dan niet meer gebruik maken van regelingen die specifiek gericht zijn op jonge landbouwers.

TABEL 2.2 Overzicht van de meest relevante overheidsregelingen en -programma's (*) die zijn gericht op het toekomstperspectief van jonge landbouwers (zie voor meer details bijlage II).

Type voorziening	Naam voorziening	Uitvoerder
Fiscaal	Bedrijfsopvolgersregeling	Rijk
Kredietverlening, borgstelling ed.	Kredietprogramma	Europese Investeringsbank
	Borgstellingskrediet met modules voor glastuinbouw, veehouderij en omschakeling biologische landbouw	Rijk
	Vermogensversterkend Krediet	
	Bedrijfsovernamefonds	Rijk
Subsidies GLB	Hogere hectarepremie	Rijk
	Investeringssteun	Provincie
	Vestigingssteun voor bedrijfsovername	Rijk
	Samenwerken voor generatievernieuwing	Rijk
	Overige relevante GLB-voorzieningen: Kennisoverdracht (tot 2023 Rijks SABE-regeling), Samenwerking voor innovatie, LEADER en Integrale gebiedsontwikkeling	Provincie
Planologisch en subsidies	NPLG, GGA, BPLG	Provincie, i.s.m. gebieds-partijen (#)

(*) Dit overzicht geeft de meest voor de hand liggende regelingen voor jonge landbouwers, is niet compleet en wordt bij de uitvoering van dit plan aangevuld. Zo zijn er bijvoorbeeld financiële regelingen in het kader van het Operationele Programma Zuid-Nederland en rijksregelingen (in het verschiet) voor de biologische landbouw, etc

(#) Het Rijk heeft een belangrijke rol als financier (Transitiefonds Landelijk Gebied, Landelijk Programma Natuur en de middelen gekoppeld aan de aangekondigde perspectiefbrief voor de landbouw.

2.2. DE ROL EN VOORZIENINGEN VAN OVERHEDEN EN ANDERE PARTIJEN

Om jonge landbouwers en zij-instromers te steunen kennen de verschillende overheden (van Europa tot en met gemeenten), belangenorganisaties (ZLTO, BAK) en het bedrijfsleven (zoals adviseurs en banken) diverse voorzieningen en andere instrumenten. Belangrijke instrumenten van de overheid zijn:

- sturing met wet- en regelgeving;
- als verbinder;
- stimuleren met financiële instrumenten zoals kredieten, borgstellingen en subsidies;
- als ondernemer en aanjager van innovaties (dit heeft geleidelijk toenemende aandacht gekregen).

Het is ondoenlijk om van alle voorzieningen een compleet en actueel beeld te geven maar de verzamelde informatie laat het volgende beeld zien (voor details en onderbouwing zie bijlage II):

- Er zijn veel financiële voorzieningen voor jonge landbouwers (zie tabel 2.2) maar het gebruik ervan kan in veel gevallen beter. De indruk bestaat dat dit komt door meerdere factoren, zoals:
 - hoge drempels om er gebruik van te maken (complexe aanvraagprocedures met kosten voor inhuur van advies, lange doorlooptijden bij behandeling van aanvragen en declaraties, en onzekerheid over het resultaat),
 - onvoldoende aansluiting op de praktijk (zoals bij kredietverlening in volgende bullet en soms lage frequentie van openstellingen),
 - onvoldoende bekendheid met de regelingen (welke, wanneer en voorwaarden).
- Voor kredietverlening is er een ruim aanbod bij de EIB en het Rijk. Voor zover bekend wordt daar niet veel gebruik van gemaakt door jonge boeren. Een achtergestelde lening draagt indirect bij aan het eigen vermogen van de landbouwer, maar het eigen vermogen is doorgaans geen probleem (vnl. door de hoge waarde van grond), ook niet bij overname. Banken letten vooral op de rentabiliteit (bedrijfsvoering en ondernemerschap). Ervaringen met de Brabantse transitiefonds veehouderij wijzen in dezelfde richting.
- In de subsidiesfeer liggen er vooral kansen bij het nieuwe GLB 2023 – 2027 waarbij in totaal 120 miljoen euro beschikbaar komt voor de regelingen die zich op jonge boeren en tuinders richten (dit nog onder voorbehoud omdat de Europese Commissie het National Strategisch

Plan hiervoor nog niet formeel heeft goedgekeurd). De meeste middelen worden ingezet via rijksregelingen zoals de vestigingssteun voor bedrijfsovername (totaal €84,6 mln) om de komende 5 jaren in totaal 3384 overnames/bedrijfsstarts in heel Nederland te kunnen ondersteunen met circa €25.000,- per bedrijf. Het is belangrijk dat Brabantse jonge landbouwers zo goed als mogelijk hiervan gebruik zullen maken.

- Een belangrijke provinciale regeling wordt de investeringssteun voor jonge boeren ten behoeve van verduurzaming van landbouwbedrijven. Jonge landbouwers krijgen daarvoor een subsidie van 55%. Met de voorlopige indicatieve verdeling van de middelen gaat het hier om totaal circa €3,5 mln voor de komende 5 jaren. Deze biedt meer kansen voor Brabantse jonge boeren dan de jonge landbouwersregeling zoals die in de voorgaande GLB/POP3-periode door de provincie jaarlijks open werd gesteld en telkens fors werd overtekend.
- In het kader van het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG) stellen provincies op verzoek van het Rijk, samen met alle betrokkenen een gebiedsprogramma op voor natuur, waterkwaliteit en klimaat, gepaard gaand met toekomstperspectief voor de landbouw. Voor onze provincie wordt een Brabants Programma Landelijk gebied (BPLG, werktitel) opgesteld. De stikstofaanpak wordt hier een onderdeel van. Voor de uitvoering heeft het kabinet €24,3 miljard uitgetrokken bovenop de €7 miljard aan reeds bestaande middelen. Het BPLG kent een iteratieve aanpak en moet medio 2023 klaar zijn. Voor de uitvoering werkt de provincie onder andere aan de Gebiedsgerichte aanpak (GGA) in 17 gebieden met vergelijkbare groenblauwe doelen. De uitvoering van het BPLG en de GGA zullen de komende jaren een belangrijke rol gaan spelen in de toekomstmogelijkheden van jonge boeren.
- De voorzieningen bij niet-gouvernementele en private partijen zijn waar van toepassing genoemd bij de betreffende acties van dit plan in hoofdstuk 3.

3

WAAR ZET DE PROVINCIE ZICH VOOR IN?

3.1 AMBITIE, ACTIELIJNEN EN UITVOERINGSTRATEGIE

De **ambitie** is meer toekomstperspectief voor de Brabantse jonge landbouwers die bijdragen aan een levensvatbare en duurzamere landbouw. Gezien de context zoals geschetst in paragraaf 2.1 wordt ernaar gestreefd dat het aandeel jonge bedrijfshoofden de komende jaren niet verder afneemt dan de huidige 8% en in 2030 terug is op het niveau van 2010 met 10%. In het NSP-GLB wordt met veel voorbehoud gestreefd naar 10% in 2027 voor Nederland, maar in Brabant zijn de uitdagingen groot. Hetzelfde geldt voor de trend van afnemende belangstelling voor het agrifoodonderwijs, dat die in opgaande richting gebogen kan worden.

Er zijn **vier actielijnen** opgesteld om deze ambitie te realiseren:

- Actielijn 1:** Betere toegang tot kapitaal en middelen.
- Actielijn 2:** Meer podium voor jonge landbouwers.
- Actielijn 3:** Innovatie en meer toegang tot kennis, advies en trainingstrajecten voor nieuwe vaardigheden.
- Actielijn 4:** Meer instroom in agrarisch onderwijs en meer belangstelling voor het werken in de agrifoodsector vanuit niet-agrarische opleidingen.

Deze actielijnen, met de daaronder vallende acties en deelactiviteiten zijn opgebouwd vanuit de systematiek:

- waar knelt het / is behoefte aan;
- wat ontbreekt er;
- waar en hoe kan de provincie daarin een rol vervullen.

Deze actielijnen kennen onderlinge **samenhang**. Meer toegang tot kennis en ontwikkeling van competenties draagt bijvoorbeeld bij aan het makkelijker gebruik maken van de (financiële) voorzieningen die de verschillende overheden bieden voor jonge landbouwers. En meer podium voor landbouwers door bijvoorbeeld meedenken in de gebiedsplannen en andere beleidstrajecten verkleint de afstand tussen beleid en praktijk.

De **uitvoeringsstrategie** om deze actielijnen te realiseren is meer toegang tot en verbinding met netwerken voor de doelgroep, om het gebruik van bestaande beleidsinstrumenten van de provincie maar vooral ook die van het Rijk en de EU (zoals NPLG en NSP-GLB) beter te benutten voor jonge landbouwers, te zorgen voor nauwe verbinding van beleid en praktijk waarmee vertrouwen kan worden ge- of herwonnen en waarbij vernieuwing in de agrarische sector wordt veiliggesteld. Daarbij is de gedachte dat jonge landbouwers, in de huidige context, meer gebaat zijn bij maatregelen die bijdragen aan het verdienmodel zoals bedrijfsstrategie, innovatie en ondernemerschap, dan aanvullende subsidies voor investeringen bij bedrijfsovername.

3.2 ACTIELIJN 1: BETER TOEGANG TOT KAPITAAL EN MIDDELEN

Context: Hoge financieringslast van jonge ondernemers bij bedrijfsovername, hoge drempels voor en onvoldoende bekendheid bij jonge ondernemers met de verschillende financieringsmogelijkheden, en onvoldoende middelen voor verduurzaming van het landbouwbedrijf.

Actie 1.1: Aantrekkelijkere subsidieregelingen voor jonge boeren

Dit heeft met name betrekking op de genoemde NSP-GLB-subsidies voor investeringen, bedrijfsovername, kennis en innovatie die de provincie zal gaan uitvoeren. Er wordt ingezet op specifieke subsidies voor jonge boeren en/of zo mogelijk subsidies met gunstigere voorwaarden voor deze doelgroep. Er komt (onder voorbehoud van definitieve goedkeuring van NSP voor de EC en finale provinciale besluitvorming) een provinciale investeringsregeling vanaf 2023 specifiek voor jonge boeren om hun bedrijf te verduurzamen met een subsidiepercentage van 55%. Het gaat nadrukkelijk ook om het verlagen van drempels en verkorten van doorlooptijden bij subsidieaanvragen door eenvoudige regelingen, de mogelijkheid tot het verlenen van voorschotten en daarop te sturen bij de uitvoerende partijen hierin zoals Stimulus en RVO.

Actie 1.2: Betere, proactieve en laagdrempelige informatievoorziening en steun voor toegang tot subsidies en kapitaal

Er wordt proactief gecommuniceerd naar jonge landbouwers over de verschillende regelingen via de verschillende kanalen (incl. een toegesneden web-portaal) en we blijven met hun in gesprek over de belemmeringen die ze bij het verkrijgen van kapitaal ervaren. We betrekken hierbij ook de verschillende financiële instellingen. Voor beter toegang tot grond zie actie 2.1c. en onderstaand idee.

Ideëen die we gezamenlijk zullen onderzoeken en uitwerken voor mogelijke uitvoering zijn:

- Een regionaal grondfonds, waarin mensen ("family, friends & fools") die een binding voelen met de omgeving, samen met (jonge) boeren vermogen inbrengen. Vermogen dat wordt geïnvesteerd in landbouwgrond die (eventueel onder voorwaarden) wordt verhuurd aan (jonge) boeren in het betreffende gebied. De provincie kan rondom een dergelijk fonds themabijeenkomsten organiseren voor (jonge) boeren, fondsinvesteerders, banken en andere relevante contacten, met elke keer een inspirerende gastspreker. Het gaat om netwerken, en kennis en leerervaringen uitwisselen gericht op met name gebieds- en bedrijfsontwikkeling om bedrijfsovername en het aantrekken van grond te vergemakkelijken.
- Steun voor transitie naar andere bedrijfsconstructies in plaats van traditionele overname binnen het familiebedrijf. Aandacht voor scheiding tussen exploitatie en eigendom om bedrijfsovername gezien grote kapitaalslast mogelijk te maken. Dit kan gefaciliteerd worden met rijks NSP-regeling samenwerking voor generatievernieuwing (zie par 2.2 en bijlage II) en is met name interessant voor bedrijven die zicht richten op natuurinclusieve landbouw en technologische innovaties, zoals voor precisielandbouw.

3.3 ACTIELIJN 2: MEER PODIUM VOOR JONGE LANDBOUWERS

Context: De ervaren kloof tussen beleid en praktijk, de kloof tussen boer en burger/maatschappij en de kloof tussen stad en platteland.

Actie 2.1: Meedenken voor beleid en uitvoering

- Jonge boeren worden actief aangemoedigd om structureel aan gebiedsprocessen deel te nemen. Het BAJK, de ZLTO, POV en Caring Farmers zijn enkele van de organisaties die worden gevraagd om hun leden in de GGA-gebieden op te roepen zich aan te melden. De gebiedspartners zijn geattendeerd op het uitnodigen van jonge boeren aan de overleggen. De provincie zet in al deze gebiedsprocessen in op het opstellen van een landbouwplan. Er wordt gewerkt aan een instrumentele strategie voor de GGA's en aan het gebiedsprogramma NPLG/ BPLG met een uitvoeringsparagraaf en gezorgd wordt dat jonge boeren, in overleg met het BAJK, daarin goed worden gepositioneerd.
- Er wordt op ingezet dat overleggen, zoals die voor GGA (Gebiedsgerichte Aanpak) informeler, aansprekender, laagdrempeliger (minder taai en procedureel) worden gemaakt voor jonge boeren. De doelgroep wordt uitgenodigd om hiervoor ook zelf met suggesties te komen. Hierbij kan bijvoorbeeld worden gedacht aan inleidende (vóór)overleggen en bijeenkomsten.
- Er wordt gewerkt aan een regeling om te stimuleren dat de gronden van stoppende melkveehouders behouden blijven voor deze sector t.b.v. extensivering en natuurinclusieve landbouw. Dit omdat vrijkomende gronden van stoppende melkveehouders vaak een andere bestemming krijgen, vnl. door hogere biedingen buiten de sector, terwijl er bij de melkveehouderij en bij de provincie en waterschappen een sterke behoefte is aan extra grond om het intensiveringsproces te keren t.b.v. het voldoen aan de opgaven voor natuur, water en klimaat (N2000, Nitraatrichtlijn, KRW, Klimaatakkoord etc). We proberen de regeling zo vorm te geven dat hij gunstiger is voor jonge melkveehouders die een bedrijf overnemen. Ons idee is dat veehouders langdurige afspraken maken over het gebruik van gronden voor gras of voedergras en hen daarbij financieel te ondersteunen. Hoe precies werken we de komende maanden uit. Graag laten we

jonge (en oude) veehouders hierover meedenken. De inzet is dat deze regeling vóór de zomer van 2023 gereed is.

- Inzet op volwaardige verwaardiging van ecosysteemdiensten, met de bijbehorende beloning die een nieuwe pijler vormt van het verdienmodel van jonge boeren. Bij het uitvoeren van pilots en de introductie van instrumenten om te meten en te monitoren (zoals de biodiversiteitsmonitor, bedrijfs bodem- en waterplan) wordt gekeken naar stimulering en voorrang voor jonge boeren. Borging van het begrip natuurinclusief door de ontwikkeling van kritische prestatie-indicatoren (KPI's) voor natuurinclusieve landbouw en realtime monitoring van inspanningen en resultaten zijn daarvoor noodzakelijk, zoals de toolbox voor het Deltaplan voor Biodiversiteitsherstel. De provincie werkt ook met de Biodiversiteitsmonitor Melkveehouderij. Een soortgelijke monitor is in de maak voor de akkerbouw.
- Stimuleren van jongeren die graag boer willen worden om deel te nemen aan matchmakingstrajecten met landbouwbedrijven. Dit door samenwerking aan te gaan met een landbouwbedrijf om zo'n bedrijf uiteindelijk over te nemen. Zo biedt het BAJK via het programma Boer zoekt Boer samen met ZLTO en onder meer Rabobank begeleiding bij buitenfamiliale bedrijfsovername. Daarmee kunnen bedrijven zonder opvolgers makkelijker potentieel geschikte opvolgers vinden. De provincie zal hierin meedenken en deze initiatieven financieel ondersteunen.

Actie 2.2: Meer ruimte en maatwerk in regelgeving

Er wordt om meer helderheid en duidelijkheid gevraagd. Jonge boeren missen bij de overheid in het algemeen de stip op de horizon om te weten waar zij naartoe moeten en kunnen werken. Onduidelijkheid is vaak erger dan regels, wordt gezegd. Voorts leidt de stapeling van regels vaak tot complexe situaties waar een jonge ondernemer niet of nauwelijks uit kan komen. Er zal bij regelgeving en uitvoering ervan aandacht worden besteed aan de volgende verzoeken en zorgen uit de praktijk:

- a. Zorg dat regelingen simpeler zijn en meer met elkaar samenhangen (Europees, landelijk, provinciaal en gemeentelijk) voor een eenduidige ontwikkelingsruimte ten dienste van verduurzaming bij bedrijfsontwikkeling en bedrijfsovername, zoals het behalen van doelen op natuur, water, dierenwelzijn, ruimtelijke kwaliteit, landschap, klimaat en hernieuwbare energie. Ook fiscaliteit op landelijk niveau kan blokkades opwerpen voor een bedrijfsontwikkeling die aansluit op de maatschappelijke en politieke wensen. De provincie zal in Den Haag blijven aandringen op het opheffen van die blokkades en inconsistenties.
- b. Maak maatwerk mogelijk en creëer ruimte voor experimenteren waarin fouten en falen mogelijk zijn. Maak bijvoorbeeld uitzonderingen op de regels (pas de hardheidsclausule vaker toe) voor bouwblokgrootte wanneer een jonge boer concrete, uitvoerbare, realistische plannen heeft die aansluiten bij maatschappelijke wensen, noodzakelijke innovatie en beleid maar die net niet binnen een bouwblok en/of zoning passen.
- c. Zorg voor ruimte door middel van grond om extensiever te kunnen gaan boeren. Bescherm goede landbouwgrond voor voedselproductie. Stuur meer op ruimtelijke ordening en betrek jonge boeren bij de energietransitie, waar kansen voor hen liggen.
- d. In de Interim Omgevingsverordening is extensieve veehouderij nu opgenomen als uitzondering. Overheidsbeleid stuurt inmiddels op extensivering en zou ook juridisch als norm zou moeten worden geborgd en worden gefaciliteerd.
- e. Zorg voor langer lopende pachtcontracten met terrein beherende organisaties. Want die zijn noodzakelijk voor rundveehouders om verder te extensiveren en stappen te zetten die bijdragen aan natuur- en landschapsdoelen. De provincie maakt daarover al afspraken met de terrein-beheerders. Staatsbosbeheer geeft bijvoorbeeld inmiddels negenjarige pachtcontracten uit.
- f. Vereenvoudig en verkort procedures voor aanvragen van vergunningen en andere regelingen. Deze zijn nu vaak erg lang en remmen de ontwikkeling, modernisering en innovatie.

- g. Verbind de advisering vanuit VAB-Impuls, de coaches natuurinclusieve landbouw en het Groenontwikkelbedrijf met ambtenaren die planbegeleiding doen. Verbind ook het Adviesteam Transitie Veehouderij en de Studio Omgevingskwaliteit daarmee voor een integrale blik, aanpak en samenwerking tussen de diverse advies- en planbegeleidingsactiviteiten.
- g. Meer aandacht in beleid voor een mensgerichte, niet oordelende benadering. Het meedenken met mens en maatschappij kunnen goed samengaan met het toetsen van rechtmatigheid. Dat vraagt soms een andere houding van de overheid en andere competenties van medewerkers. Dit is ook bij jonge landbouwers een vaak gehoorde roep.

De provincie zal op bovenstaande punten een rol spelen door:

1. hiervoor aandacht te vragen bij interne provinciale overleggen rond regelgeving en de uitvoering ervan;
2. in overleggen en lobby richting het Rijk en de gemeenten.

Daarnaast wordt onderzocht hoe de provincie meer van middel naar doelvoorschriften kan komen (niet specifiek voor jonge landbouwers) en wordt hiervoor gewerkt aan een pilot.

Actie 2.3: Versterken verbinding boer - burger

- a. onge boeren ondersteunen in hun eigen initiatieven voor verbinding boer – burger zoals open dagen en hun de gelegenheid bieden een rol te spelen in bijeenkomsten (zoals bij LIB - landbouw Innovatie Noord-Brabant) en evenementen die de provincie steunt of organiseert (zoals de Dutch Food Week, de Biobeurs en de Dutch Design Week). Concreet kunnen we jonge boeren op dergelijke events ruimte in de programmering geven en ze daar ook in begeleiden en ondersteunen.
- b. Organiseren en stimuleren van ontmoeting tussen agrarische jongeren en jonge professionals in de voedselketen en andere sectoren, zoals marketing, ICT etc. Het uitbouwen van de omvang en frequentie van de “agrifoodtalks” en aansluiting met de Food100.

3.4 ACTIELIJN 3: INNOVATIE EN MEER TOEGANG TOT KENNIS, ADVIES EN TRAININGSTRAJECTEN VOOR NIEUWE VAARDIGHEDEN

Context: Vooral jonge ondernemers zien door de bomen het bos niet meer qua te benutten van voorzieningen en het omgaan met regelgeving. Veel advies is niet onafhankelijk. Onderstaande acties dragen bij aan het innovatie-ecosysteem zoals in het Beleidskader Landbouw & Voedsel is opgenomen.

Actie 3.1: Gericht inzetten van bestaande (provinciale) regelingen met coachingsfaciliteiten

Hierbij wordt gedacht aan:

- a. Natuurcoaches van de provincie die ook jonge ondernemers/veehouders kunnen faciliteren om stappen te zetten van gangbare landbouw naar natuurinclusieve grondgebonden landbouw.
- b. VAB-impuls waarbij ook jonge ondernemers met een voucher ter waarde van maximaal € 4000 kunnen besteden aan deskundige begeleiding bij het oriënteren en analyseren van de toekomstperspectieven.
- c. Het Groen Ontwikkelfonds Brabant heeft een adviseringsfaciliteit over natuur, zoals agroforestry, extensieve beweiding, versterking van biodiversiteit etc. Als een ondernemer geen natuuradviseur in het eigen netwerk kan vinden, helpen de GOB-adviseurs. Deze regeling is ook toegankelijk voor jonge boeren.
- d. Begeleiding bij de daadwerkelijke uitvoering van een bedrijfsplan voor natuurinclusieve landbouw zou daarnaast een goede aanvulling op de huidige coaching zijn. Daar hoort dan ook monitoring bij: erop toezien dat een plan wordt gerealiseerd en dat het in lijn is met de provinciale ambities voor natuurinclusieve landbouw (NIL). Het ontwikkelen van kritische prestatie-indicatoren voor NIL is daarbij een aandachtspunt. Er wordt gewerkt aan een wat gemakkelijker te gebruiken NIL-rekentool.
- e. Hulp (advies en begeleiding) bij het ontwikkelen van verdienmodellen rond extensivering, verbreding, het bouwen van een korte keten, nieuwe concepten, ecosysteem- en maatschappelijke diensten zoals natuurontwikkeling en -beheer, CO2-opslag, energieopwekking, waterberging ed. wordt heel vaak genoemd als behoefte. Adviseurs met deze expertise zouden kunnen worden ingezet vanuit bijvoorbeeld VAB-Impuls.
- f. Extra begeleiding en ondersteuning voor jonge boeren met graasdierbedrijven in extensiverings-gebieden in beekdalen en natte natuurplekels (kwetsbare gebieden) kan een optie zijn.
- g. Stimuleren van slim gebruik van voorzieningen bij overige aanbieders zoals:
 - Financiële instellingen. Zo heeft de Rabobank behalve de gebruikelijke financiële bedrijfsadviseurs ook het Kennisloket Bedrijfsovername, het Rabo Opvolgingsperspectief, het Familiediner en de Duurzaamheidsmatrix. Verduurzaming en verbreding zijn financierbaar mits er een verdienmodel is.
 - Het Rijk. Deze heeft de SABE-regeling die is gericht op kennisoverdracht met een voucherregeling (naast subsidie voor kennisprojecten) voor boeren. Met een voucher ter waarde van 1.500 euro kunnen ondernemers gebruik maken van onafhankelijk advies of scholing, op het gebied van onder andere stikstofemissie, precisielandbouw, natuurinclusieve landbouw en bedrijfsplannen.
 - Netwerken zoals [Groenkennisnet.nl](https://www.groenkennisnet.nl), en bij NAJK, BAJK, ZLTO, Caring Farmers, etc.

Actie 3.2: Koppelen van ondernemers met proeftuinen en andere innovatiehubs

Jonge ondernemers worden gestimuleerd (via gerichte acties en LIB-bijeenkomsten/ Landbouw Innovatie Noord-Brabant) om kennis te nemen en mogelijk verder betrokken te raken bij de diverse proeftuinen en innovatiehubs waarin de provincie participeert. Bijvoorbeeld de Boerderij van de Toekomst in Reusel en de Bean Deal (de Green Deal voor de teelt van nieuwe eiwitrijke gewassen), maar ook agrifood proeftuin de Peel, Foodtech Brainport, Delta AgriFood Business. Andere voorbeelden van ontwikkeling van innovatie waar jonge agrarische ondernemers bij kunnen worden betrokken zijn Future Food, Innovatieve stalsystemen en Innovatieve en duurzame open teelten. Ook de ontmoeting met agrifood start-ups gaan we organiseren.

Actie 3.3: Provinciaal aanspreekpunt jonge landbouwers

Veel jonge boeren geven aan dat ze onvoldoende op de hoogte zijn van alle mogelijkheden van advies en coaching voor bedrijfsontwikkeling, ondernemerschap en innovatie. Centralisering van de informatie vanuit de provincie door het simpel inzichtelijk en toegankelijk maken van informatie over het aanbod is een veelgehoorde suggestie. Dat kan ook in afstemming met gemeentes, omdat jonge ondernemers zich in eerste instantie vooral daar melden met ideeën en plannen voor hun (al dan niet over te nemen) bedrijf. Om in dergelijke behoeften te voorzien stelt de provincie gebundelde capaciteit beschikbaar in de vorm van een centraal aanspreekpunt dat bestaat uit een team bestaande uit de huidige contactpersoon jonge landbouwers en overige provinciale medewerkers die de thema's uit verschillende acties in hun werkpakket hebben, en inhuur van capaciteit voor 2023 voor circa 20 uur in de week.

- De huidige medewerkers richten zich vooral op het meedenken met jonge ondernemers die vragen hebben over regelgeving, subsidies, etc. waarvoor ze vaak niet bij de bestaande adviseurs terecht kunnen voor (onafhankelijk) advies. Dit mede om gericht door te verwijzen naar provinciale en andere voorzieningen en daarmee jonge ondernemers tijd, energie en frustratie besparen.
- De in te huren capaciteit zal als het ware functioneren als "keten klankbord" en zich vooral richten op het meedenken met en coaching van jonge landbouwers op thema's als ondernemerschap, strategische keuzes voor bedrijfsontwikkeling, innovatie, samenwerking en ketens.

3.5 ACTIELIJN 4:

MEER INSTROOM IN AGRARISCH ONDERWIJS EN MEER BELANGSTELLING VOOR HET WERKEN IN DE AGRIFOODSECTOR VANUIT NIET-AGRARISCHE OPLEIDINGEN

Context: De instroom van agrarisch onderwijs staat onder druk, het onderwijs moet snel meebewegen met de veranderende omgeving van de landbouw en er is ook grote behoefte aan agrofood specialisten uit het niet-agrarisch onderwijs. Zoals in het Beleidskader Landbouw & Voedsel is opgenomen willen wij een kennisecosysteem ontwikkelen waarbij kennis- en onderwijsinstellingen, overheid, bedrijfsleven en burgers nauw met elkaar samenwerken aan het landbouw- en voedselsysteem van morgen. Bij de hierna genoemde acties wordt voortgebouwd op de rol van de provincie in de afgelopen jaren aan het versterken van het Groene Onderwijs.

Voorbeelden hiervan uit het recente verleden zijn:

- Provincie als mede-initiatiefnemer van het traject Beet! (Brabant Eet!) met op 7 november 2019 de ondertekening van de handshake door KennisPact MBO Brabant, HAS Green Academy, ZLTO en provincie Noord-Brabant. In dit traject werken bovengenoemde partijen structureel samen om de onderwijsvernieuwing die nodig is voor de landbouw- en voedseltransitie samen vorm te geven.
- Het inhoudelijk ondersteunen van trainingen duurzame bedrijfsopvolging bij Curio en Yuverta.
- Het financieel ondersteunen van het ontwikkelen van één leerecosysteem op het gebied van duurzaam bodembeheer tussen HAS en Yuverta in het kader van het instellen van het practoraat Duurzaam bodembeheer door Yuverta.
- Financiële ondersteuning van kennisontwikkeling en -uitwisseling op het gebied van Natuurinclusieve Landbouw door het voormalige lectoraat Innovatief Ondernemen met Natuur van HAS Green Academy.
- Het verbinden van maatschappelijke vraagstukken en vraagstukken van ondernemers aan het onderwijs (stages, afstudeeropdrachten, minoren etc.) en het geven van gastcolleges op onderwijsinstellingen.

Actie 4.1: Ondersteunen curriculumontwikkeling-agrarisch onderwijs op vernieuwende thema's

Het gaat hierbij om het volgende waarin de provincie in participeert en waar nuttig financieel ondersteunt:

- a. Faciliteren van gesprekken voor o.a. studenten veehouderij op de HAS green academy, Curio en Yuverta over hun toekomst in relatie tot hun omgeving. Dit gebeurt samen met de ZLTO en op verzoek van de agrarische onderwijsinstellingen in Noord-Brabant. Deze gesprekken starten in november 2022 in kleine groepen waarbij wordt gekeken naar de wensen van de studenten. Op basis hiervan wordt o.a. gekeken wat er nodig is om het onderwijs op dit vlak verder te ontwikkelen.
- b. bOpstellen van een overzicht van mogelijke ondersteuning (zoals het geven van gastcolleges) die wij aan de onderwijsinstellingen kunnen bieden. Dit gebeurt samen met de ZLTO en het BAJK. Hierdoor wordt een meer programmatische gezamenlijke aanpak mogelijk.
- c. Regionaal partnerschap door kennisdeling in de tweede fase van het project "Living Labs voor duurzame bedrijfsopvolging". Hiervoor is door de HAS green academy bij het Regieorgaan SIA (bevordert de kwaliteit en de impact van het praktijkgericht onderzoek van hogescholen) in september 2022 een subsidie aangevraagd. In dit project wordt achterhaald wat voor elk van de doelgroepen die een rol spelen bij bedrijfsovername de specifieke aandachtspunten zijn in het overnametraject zodat in de communicatie hierover op de juiste manier hier aandacht kan worden besteed.
- d. Ondersteuning van onderwijsvernieuwing op het gebied van biologische landbouw door de ontwikkeling en uitvoering van onderwijsmodules, masterclasses en coaching op de HAS, Yuverta en Curio.
- e. Stimuleren van een actief duurzaam bodemnetwerk. Dit samen met de onderwijsinstellingen op het gebied van kennisuitwisseling en onderwijsvernieuwing (zoals HAS lectoraat Gezonde plant op een vitale en duurzame bodem en het practoraat Duurzaam bodembeheer van Yuverta).
- f. Stimuleren van kennisuitwisseling tussen bedrijven en opleidingen en tussen studenten van de diverse opleidingen onderling en onderwijsvernieuwing op het gebied van smart farming (AgriFood Innovation, Smart Farming Academy bij de boerderij van de Toekomst in Reusel en Challenge Innovation Makers Agrifood). Dit in samenwerking met de onderwijsinstellingen, en vanuit het belang dat (toekomstige) professionals uit zowel de agri- en foodsector als uit andere relevante sectoren (hightech, toegepaste biologie, milieukunde, management van de leefomgeving, communicatie en marketing, datascience, etc.) elkaar leren kennen om elkaar te inspireren en samen te kunnen innoveren. Dit inclusief het bevorderen van digitalisering via onderwijs en projecten voor jonge boeren bij JADS.

- g. Bijdragen aan de programmaontwikkeling door Brabantse onderwijsinstellingen voor LLO (Levenslang Leren). Dit is bedoeld voor ondernemers (incl. jonge boeren) die hun opleiding hebben afgerond maar zich willen bijscholen om hun competenties te blijven ontwikkelen. De ZLTO, de Brabantse Milieufederatie en de terrein behorende organisaties hebben daar ook een rol in.

Actie 4.2: Uitwisseling en verbinding met koplopende bedrijven

- a. Stimuleren van bestaande en nieuwe kennisecosystemen, zoals het netwerk bodem, de netwerken rondom biologische landbouw, natuurinclusieve landbouw, korte ketens, biobased, data en hightech. Hierbij wordt gedacht aan: AgriFood Innovation, Smart Farming Academy bij Boerderij van de Toekomst in Reusel en Challenge Innovation Makers Agrifood. Dit o.a. in het kader van het eerder genoemde Beet! Ook kan worden gedacht aan vouchers voor jonge boeren zodat ze tegen een aantrekkelijke prijs deel kunnen nemen aan de Smart Farming Academy.
- b. Stimuleren van de instroom in het agrarisch onderwijs door aan te sluiten bij projecten van Beet! en de ZLTO.
- c. Verbinden van maatschappelijke vraagstukken en vraagstukken van ondernemers aan het onderwijs, middels stages, afstudeeropdrachten, minoren etc. Dit in verbinding met agri- en foodopleidingen en andere relevante opleidingen en continueren het aanbieden van gastcolleges op de onderwijsinstellingen.
- d. Het organiseren van challenges, zoals de challenge innovation makers agrifood en samenwerking met de Brabantse meesterchef en de Food 100.

4

ORGANISATIE EN UITVOERINGSASPECTEN

UITVOERING

De acties in dit plan worden uitgevoerd door een team van provinciale medewerkers, aangevuld met extra capaciteit en expertise, welke als start en ketenklankbord voor 1 jaar en circa 0,5 fte wordt ingehuurd (zie actie 3.3. Provinciaal aanspreekpunt jonge landbouwers). In dit team zitten provinciale medewerkers waar de uitvoering van de beschreven acties al past in hun reguliere werkpakket, zoals specifiek voor jonge landbouwers, rond het onderwijs en de koppeling met (subsidie)regelingen. De acties worden vormgegeven in samenspraak met vertegenwoordigers van de Brabantse jonge landbouwers.

KOSTEN

De kosten voor de uitvoering van dit plan komen bedragen in totaal 250.000,- euro voor 2023. De indicatieve verdeling per actielijn is:

1. Betere toegang tot kapitaal en middelen: 25.000,- euro.
2. Meer podium voor jonge landbouwers: 50.000,- euro.
3. Innovatie en meer toegang tot kennis, etc.: 125.000,- euro.
4. Meer instroom in agrarisch onderwijs, etc.: 50.000,- euro.

De middelen worden ingezet voor activiteiten zoals ondersteuning van initiatieven en processen, communicatie (inclusief web-portaal en bijeenkomsten), inhuur van extra expertise en capaciteit zoals het genoemde ketenklankbord en sprekers. Er wordt zoveel mogelijk een beroep gedaan op Europese en nationale (co-) financiering zoals in actielijn 1 aangegeven.

TIJDSPAD, EVALUATIE EN RAPPORTAGE

De intentie is dat dit plan de basis vormt voor meerjarige uitvoering ervan ten behoeve van de Brabantse jonge landbouwers. In het derde kwartaal van 2023 is een intern evaluatiemoment voorzien op basis waarvan wordt besloten over het vervolg. De intentie is dat dan alle 10 acties van dit plan in uitvoering zijn.

Bij deze interne evaluatie worden de volgende indicatoren gebruikt:

Actie 1.1: Aantrekkelijkere subsidieregelingen voor jonge boeren

- Minimaal vier subsidieregelingen zijn aangepast (in een volgend jaar kan gekeken worden naar het aantal inschrijvingen en honoreringen).

Actie 1.2: Betere, proactieve en laagdrempelige informatievoorziening en steun voor toegang tot subsidies en kapitaal

- Minimaal vier communicatie uitingen richting doelgroep en met betrokkenheid van financiële instellingen.
- Minimaal één idee voor een alternatieve financieringsconstructie uitgewerkt en getoetst.

Actie 2.1: Meedenken voor beleid en uitvoering

- Minimaal tien overlegstructuren (waaronder die voor GGA) waaraan jonge boeren naar actief deelnemen.
- Circa 50% van de gemeenten waar de vergrijzing van de landbouw een grote rol speelt zijn gemobiliseerd om bij te dragen aan de doelen van dit actieplan.

Actie 2.2: Meer ruimte en maatwerk in regelgeving

- Meer vertrouwen bij de doelgroep in het provinciale beleid, regelgeving en de uitvoering ervan t.b.v. agrarische bedrijfsontwikkeling.
- Minimaal 6 concrete verbetervoorstellen en minimaal 3 die al geïmplementeerd zijn.

Actie 2.3: Versterken verbinding Boer - burger

- Minimaal vier bijeenkomsten en evenementen waarbij de doelgroep door inbreng van de provincie hun verhaal en positie te berde konden brengen richting burgers, overheden en bedrijfsleven.

Actie 3.1: Gericht inzetten van bestaande (provinciale) regelingen met coachingsfaciliteiten

- Minimaal 50 jonge landbouwers maken gebruik van deze coachingsfaciliteiten.

Actie 3.2: Koppeling van ondernemers met proeftuinen en andere innovatiehubs

- Minimaal 10 jonge landbouwers zijn gekoppeld.

Actie 3.3: Provinciaal aanspreekpunt jonge landbouwers

- Functioneel provinciaal team jonge landbouwers
- Inzet extra capaciteit voor geheel 2023 met 0,5 fte gerealiseerd.

Actie 4.1: Ondersteunen curriculumontwikkeling (agrarisch) onderwijs op vernieuwende thema's

- Minimaal vijf initiatieven ondersteund waarvan minimaal 150 studenten gebruik van maken

Actie 4.2: Uitwisseling en verbinding met koplopende bedrijven

- Minimaal vijf initiatieven ondersteund.

Bij deze interne evaluatie worden de jonge landbouwers, het BAJK en onderwijsinstellingen betrokken.

Pas bij navolgende evaluaties kan meer worden gelet op de effecten van de acties, omdat de effecten ervan pas op termijn zichtbaar worden.

5 BRONNEN

Dit plan is opgesteld met inzet van [Comunicamos](#) (Veerle Slegers) die de benodigde gesprekken voor dit plan heeft gevoerd en bijeenkomsten heeft gefaciliteerd.

Geraadpleegde personen

BAJK

Gerben Boom	Voorzitter
Pleun Leeijen	Medewerker
Mark van der Bol	Lid
Anton Bouwen	Lid

Jonge boeren

Koen Smulders	Melkveehouder Udenhout
Ivar van Dorst	Akkerbouwer Etten-Leur
Circa 25 jonge landbouwers	Bijeenkomst op 4 oktober 2022 op het provinciehuis met Ged. Elies Lemkes – Straver en Commissaris van de Koning Ina Adema

Rabobank

René Veldman	Sectormanager Varkenshouderij, Paardenhouderij en Mestverwerking
--------------	--

Onderwijs

Koos Dekker	Docent Bedrijfskunde en Agribusiness HAS Green Academy
Corrie van Gestel	Coördinator Leergang Duurzame Bedrijfsopvolging en docent Economie Yuverta

GOB

Inez Wissingh	Adviseur Midden-Brabant, Werkenheid Natuurnetwerk Brabant
---------------	---

ZLTO

Maaike Mikkers	Specialist Sociaal-economisch, Belangenhartiging
Arno van Son	Bestuurder, portefeuille Platteland & Omgeving, Jongeren en MFL
Tijmen Hogendijk	Projectexpert Vitaal Platteland

Brabantse Milieufederatie

Yvette Osinga	Beleidsmedewerker landbouw
---------------	----------------------------

Staatsbosbeheer

Theo Bakker	Coördinerend adviseur natuurinclusieve landbouw
-------------	---

VABIIMPULS

Peer Verkuijlen	Projectleider
-----------------	---------------

Provincie

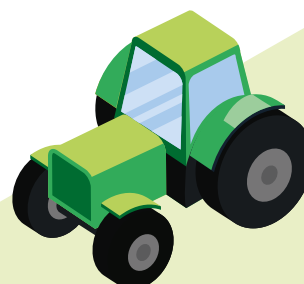
Hans van Dommelen	Ondersteuningsnetwerk en Adviesteam Transitie Veehouderij
Martien van Bavel	Teamleider gebiedsgericht, natuurinclusief en biologisch
Pauline Feimann	Procesmanager gebiedsgerichte aanpak groen-blauw
Henk Gerbers	Strategisch adviseur ketenontwikkeling Agrofood
Maartje van de Boomen-Verhulst	Ondernemerscoach natuurinclusieve landbouw, communicatieadviseur Landschapsboeren, adviseur Agrow-creation, biologisch melkveehouder
Jan Buys	Projectmanager Landbouw & Voedsel
Loes van Erp-Mooren	Beleidsmedewerker Landbouw & Voedsel
Marcel Webster	Beleidsmedewerker Kennis- en Onderwijsprogramma Landbouw & Voedsel
Janny van der Heijden	Beleidsmedewerker Agrofood & Innovatie

Geraadpleegde publicaties

- BAJK (2021), Visiedocument 'Het perspectief van de jonge Brabantse boer en tuinder' www.bajk.nl
- Provincie Noord-Brabant (2022), [Beleidskader Landbouw & Voedsel 2030](#)
- CBS-cijfers, www.cbs.nl
- [Definitief Nationaal Strategisch Plan](#) voor het GLB (2022)
- WUR (2021), [Analyse van de landbouw en het landelijk gebied in Nederland](#): een SWOT-analyse WUR.
- WUR (2022), Jonge boeren in Noord-Brabant. Rapportage van het aantal landbouwbedrijven met jonge ondernemers en bedrijfsopvolgers naar bedrijfstypen en gemeenten in 2020.

6 LIJST VAN AFKORTINGEN

BAJK	Brabants Agrarisch Jongeren Kontakt
BOR	Bedrijfsopvolgersregeling
BPLG	Brabants Programma Landelijk gebied
EC	Europese Commissie
EIB	Europese Investeringsbank
EIP	Europees Innovatie Partnerschap
EU	Europese Unie
GGA	Gebiedsgerichte Aanpak
GLB	Gemeenschappelijk Europees Landbouwbeleid
GOB	Groen Ontwikkelfonds Brabant
KRW	Europese Kaderrichting Water
LEADER	Bottom-up plattelandsontwikkelingsmaatregel van het GLB
LIB	Landbouw Innovatie Brabant
NIL	Natuurinclusieve landbouw
NPLG	Nationaal Programma Landelijk Gebied
NSP	Nationaal Strategisch Plan voor het GLB
SABE	Subsidiemodule agrarische bedrijfsadvisering en educatie
VAB	Vrijkomende Agrarische Bebouwing
V.O.F	Vennootschap Onder Firma
WUR	Wageningen University & Research

BIJLAGEN

BIJLAGE I.

DE POSITIE VAN JONGE LAND- BOUWERS IN BRABANT¹

Het aantal landbouwbedrijven neemt af en de landbouw vergrijst

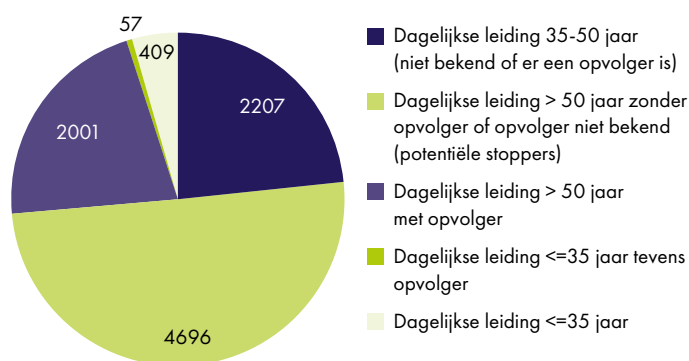
In **Nederland** neemt het aantal landbouwbedrijven af en de agrarische bedrijfshoofden zijn aan het vergrijzen. In 2000 was ruim 16% van de bedrijfshoofden jonger dan 40, in 2010 was dit bijna 10%, de laatste jaren zit het percentage rond de 8%. In 2020 waren er 4.347 bedrijfshoofden jonger of gelijk aan 40 jaar (EU-definitie jonge landbouwer is < 40 jaar; EUROSTAT-definitie is <35 jaar) en 27.587 ouder of gelijk aan 55 jaar op een totaal van 52.711 bedrijfshoofden (figuur I.1).

Weinig opvolgers en veel potentiële stoppers

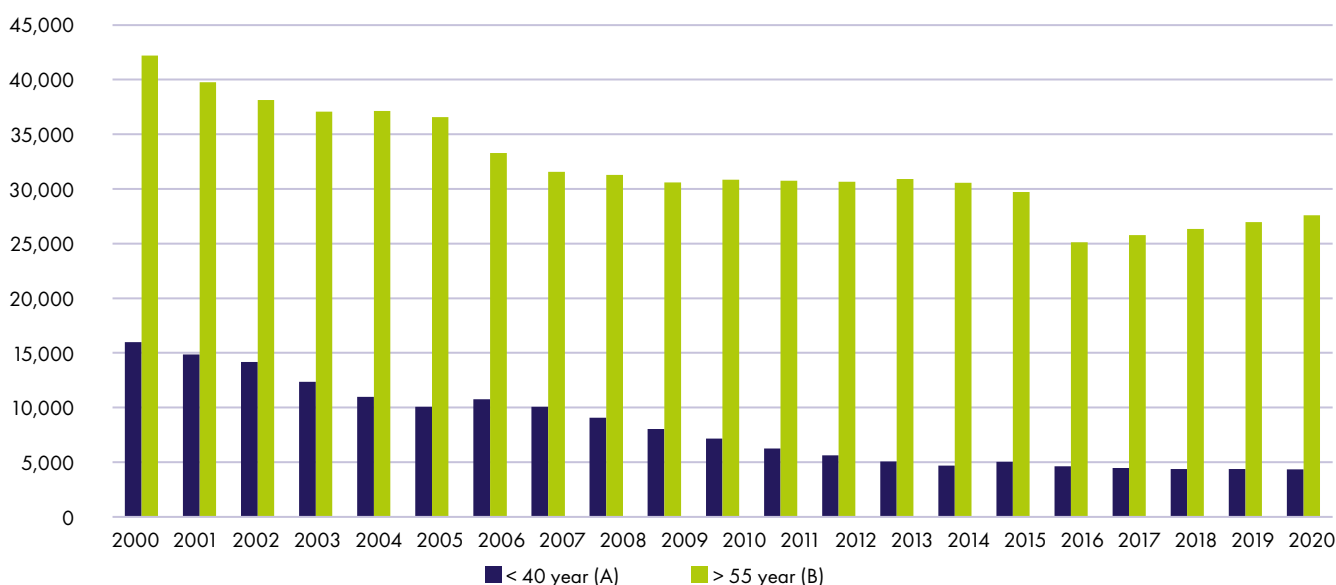
Circa 50% van de in 2020 totaal 9.370 geregistreerde landbouwbedrijven in **Noord-Brabant** kan gezien worden als potentiële stopper, tegen landelijk 45%. Potentiële stoppers zijn de bedrijven met een bedrijfshoofd ouder dan 50 jaar zonder opvolger of waarbij niet bekend is of er een opvolger is van 16 jaar of ouder. Bij in totaal 466 bedrijven in Noord-Brabant is de dagelijkse leiding in handen van een persoon van 35 jaar of jonger (fig. I.2), met 5,0% ligt dit aandeel iets onder het Nederlandse gemiddelde van 5.4%.

Dit alles betekent dat de komende 15 jaar veel land- en tuinbouwbedrijven in Brabant zullen verdwijnen of dat de bedrijfsopvolging op een andere manier moet worden geregeld, bijvoorbeeld door buiten-familiaire bedrijfsopvolging. Van bedrijven die niet worden overgenomen, gaat de grond veelal naar de overblijvende bedrijven, die daarmee hun schaal kunnen vergroten.

Figuur I.2. Verdeling bedrijven Noord Brabant naar leeftijd van de persoon met de dagelijkse leiding

Figuur I.1. Leeftijdsopbouw agrarische bedrijfshoofden in Nederland

¹ Voor deze bijlage is veel gebruik gemaakt van een WUR-studie die in opdracht van de provincie hiervoor is gemaakt (2022) en de nationale SWOT-analyse van de WUR voor het NSP-GLB (2021).

Opvolgingssituatie verschillend tussen grote en kleine bedrijven en deelsectoren

Er is een duidelijk verband tussen de bedrijfsomvang en de opvolgingssituatie. Dit geldt vooral voor bedrijven met meer grond. Een mogelijke verklaring is dat grote bedrijven gemiddeld een beter toekomstperspectief hebben dan de relatief kleinere bedrijven. Bij de grote bedrijven ziet men steeds vaker BV-achtige bedrijfsvormen waar opvolgingsproblemen minder direct spelen. In Noord-Brabant realiseerden de 13% grootste bedrijven in 2020 met elkaar 58% van de totale standaard opbrengst in de primaire sector (totaal 4,9 miljard euro). De 38% kleinste bedrijven realiseerden 3% van de standaard opbrengst (tabel I.1). Dit alles kan erop duiden dat vanuit sociaal (maatschappelijk) oogpunt de vergrijzing een groter probleem vormt dan vanuit continuïteit van voedselvoorziening.

Van de 9.370 agrarische bedrijven in Noord-Brabant zijn ca. 60% veehouderijen en 40% akker- en tuinbouwbedrijven. Uitgesplitst per deelsector is de opvolgingssituatie als volgt:

- De akkerbouwbedrijven (23%) zijn gemiddeld relatief klein en hebben oudere ondernemers. Naar verhouding hebben ze minder jonge boeren en ook de opvolging situatie is minder gunstig dan gemiddeld.
- De tuinbouwbedrijven (18%) hebben gemiddeld relatief jonge ondernemers en vooral boomkwekerij- en snijbloemenbedrijven hebben opvallend veel jonge 35-min ondernemers. De opvolgingssituatie van de tuinbouwbedrijven is opvallend slecht. Mogelijk komt dit doordat het vaak geen familiebedrijven zijn en is de opvolging situatie veel minder een issue dan bij (grondgebonden) veehouderijbedrijven.
- Bij de graasdierbedrijven (34%) hebben de melkvee- en geitenbedrijven gemiddeld relatief jonge ondernemers maar niet opvallend veel jonge 35-min ondernemers. De opvolgings-situatie van deze bedrijfstypen is echter wel weer boven gemiddeld. Voor schapen- en paardenbedrijven geldt het tegenovergestelde relatief veel 35-min ondernemers en weinig opvolgers.

- De intensieve veehouderijbedrijven (18%) hebben gemiddeld relatief jonge ondernemers. Vleeskalver- en vleeskuikenbedrijven hebben naar verhouding veel 35-min ondernemers, terwijl de vleesvarken- en leghennenbedrijven juist weinig 35-min ondernemers hebben. Vleesvarken bedrijven, met 463 bedrijven het grootste bedrijfstype van de intensieve veehouderij in Noord-Brabant, hebben zowel opvallend weinig 35-min ondernemers als bedrijven met een opvolger, een indicatie dat hiervan veel bedrijven zullen stoppen.
- Voor de combinatiebedrijven (7%) valt op dat er veel opvolgers zijn terwijl het aandeel 35-min ondernemers minder dan gemiddeld is. Het hoge aandeel bedrijven met een opvolger hangt mogelijk samen met de constatering dat deze bedrijven gemiddeld veel grond hebben.
- Over de opvolgingssituatie in Brabant bij verbrede bedrijven en biologische bedrijven is weinig bekend. In de biologische akkerbouw is de situatie niet ongunstig maar bij de biologische fruitteelt is dat thans een groot probleem.

Perspectief en verdienmodel afhankelijk van bedrijfsgrootte en deelsector

Tabel I.1 illustreert de grote verschillen tussen kleine, middelgrote en grote Brabantse land en tuinbouwbedrijven, qua opvolging, economische waarde en dominante verdienmodellen. Dit laatste en de maatschappelijke en economische waarde van deze varianten is in het Beleidskader Landbouw en Voedsel 2030 nader uitgewerkt en relevant voor opvolgers.

TABEL I.1. De land en Tuinbouw in Brabant: het beeld in 2020 (Beleidskader Landbouw en Voedsel 2030)

Grootteklasse	Aantal bedrijven Totaal 9.380*	Econ. waarde Totaal € 4,9 mld.	Grondbeslag Totaal 238.000 ha	Opvolging	Verdienmodel	Sociaal/ ecologische waarde
< 100k (SO) Kleine bedrijven	38%	3%	17%	Ca 25%	1 extensiveren 2 verbreden regionale marktorientatie	+++
100k <> 1.000k Midden bedrijven	49%	39%	65%	Ca 50%	1 specialiseren 2 extensiveren 3 verbreden reg./int. marktorientatie	++
> 1.000k Grote bedrijven	13%	58%	18%	Ca 75%	1 schaalvergroting 2 specialiseren 3 verbreden internationale marktorientatie	+

* Bron: CBS, 2020

Vrij grote verschillen in opvolgingssituatie tussen gemeenten

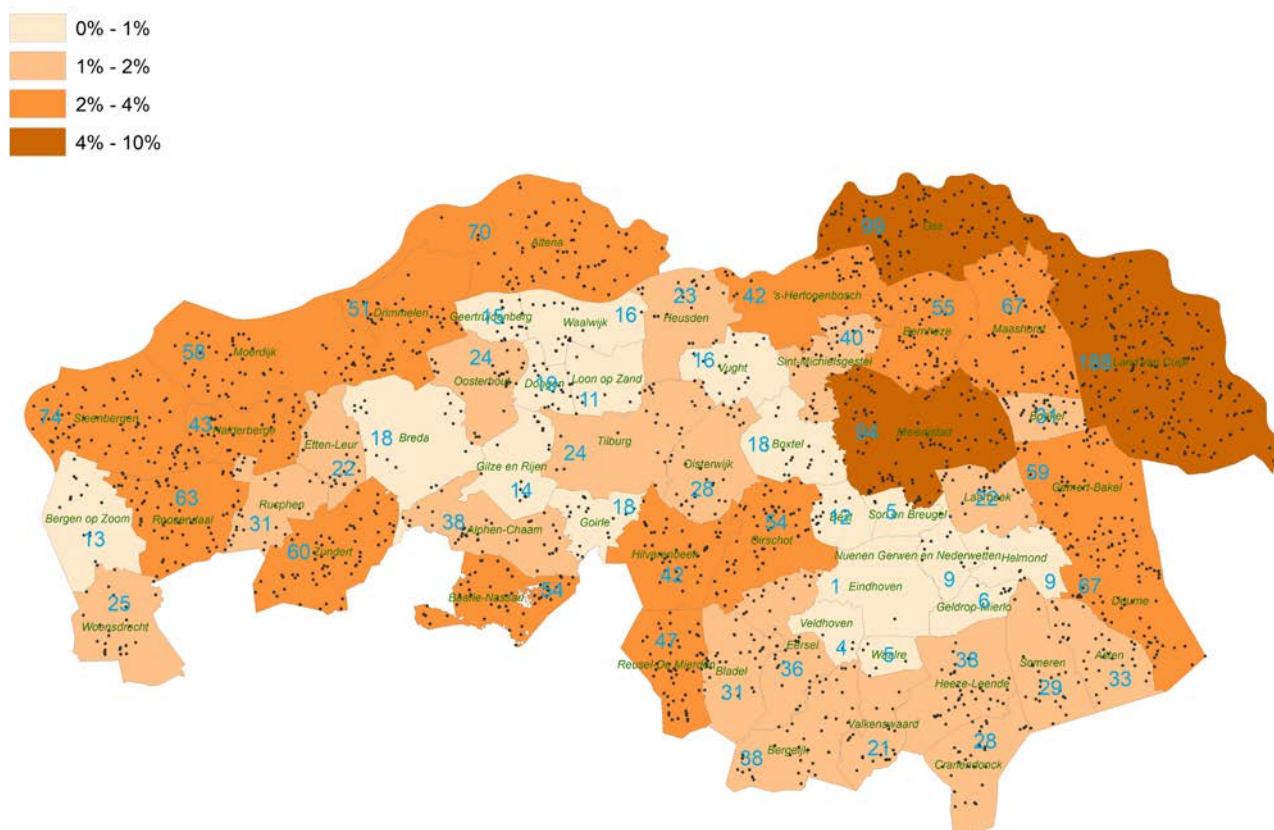
De verschillen tussen gemeenten als het gaat om de opvolgingssituatie van landbouwbedrijven zijn vrij groot. Dit zowel qua aantal bedrijven met bedrijfshoofden t/m 35 jaar, de verwachte opvolging (zoals eerder uitgelegd met bedrijfshoofden >50 j. en vennoot <35 j.) als in percentages van het totaal aantal bedrijven.

Gemeenten met een relatief hoog aandeel bedrijven met een verwachte opvolger blijken: Geertruidenberg (41%), Waalre (38%), Valkenswaard (35%), Steenbergen (35%), Goirle (33%), 's-Hertogenbosch (32%), Moerdijk (31%), Roosendaal (29%), Oss (28%), Heeze-Leende (28%), Sint-Michielsgestel (27%), Baarle-Nassau (27%), Reusel-De Mierden (26%), Drimmelen (26%) en Woensdrecht (28%). Het Noord-Brabants gemiddelde is 22%. Gemeenten met de laagste opvolgingspercentage zijn: Eindhoven (6% met 1 bedrijf); Breda (12%), Someren en Son en Breugel (beide 13%). In figuur 1.3 zijn de verschillen tussen de gemeenten weergegeven in aantallen en procentueel aandeel per gemeente in het totaal van bedrijven in Brabant met verwachte opvolging (dus niet % van totaal in de gemeenten).

De oorzaken van deze verschillen zijn lastig te duiden, maar naar verwachting komt dat mede door de verschillen tussen gemeenten in de mate waarin de deelsectoren (en daarmee de opvolgingssituatie) vertegenwoordigd zijn. Mogelijke gevolgen van het stoppen van veel agrarische bedrijven op gemeenteniveau zijn: veel leegstaande agrarische gebouwen, verrommeling van het buitengebied, risico's van (drugs-gerelateerde) criminaliteit, minder bedrijvigheid en zorgen bij gemeenten over afname binding met het buitengebied en sociale cohesie.

Figuur 1.3. Aandeel bedrijven met opvolger per gemeente.

Het betreft het aantal en het aandeel landbouwbedrijven met leidinggevende ouder dan 50 jaar en een opvolger van 16 jaar of ouder. Totaal Noord-Brabant 2058 = 100%. Bron: WUR

Aandeel (jonge) vrouwen en opvolgers

Zeven procent van de jonge bedrijfshoofden is vrouw, wat een van de laagste percentages in de EU is. De statistieken geven echter een vertekend beeld, omdat veel vrouwen in de agrarische sector in een man-vrouwmaatschap deelnemen, waarbij vaak de man als bedrijfshoofd wordt geadmistreerd. Volgens een onderzoek uit 2020 van landbouwwakblad De Nieuwe Oogst, is het aandeel vrouwelijke opvolgers 16%.

Toenemende betrokkenheid vrouwen

Uit een studie uit 2013 naar de rol van vrouwen op agrarische bedrijven, blijkt dat vrouwen actief en betrokken zijn. Veel vrouwen verrichten werkzaamheden op het agrarisch bedrijf, ruim 40% heeft betaald werk buitenshuis. Meer dan twee derde van de vrouwen is betrokken bij de strategische besluitvorming op het bedrijf. Vergeleken met de jaren tachtig is er in de positie van vrouwen op agrarische bedrijven een duidelijke verschuiving zichtbaar van meewerkende echtgenote naar een verantwoordelijke en naar buiten gerichte rol. Ook neemt het aantal vrouwelijke studenten bij agrarische opleidingen toe. Vrouwen kunnen gegeven hun actieve en betrokken rol belangrijk bijdragen aan noodzakelijke of gewenste veranderingen op het bedrijf.

Brabantse jonge landbouwers goed opgeleid

Het opleidingsniveau van de Nederlandse boeren is gemiddeld gesproken goed. Onder boeren jonger dan 35 jaar is het aandeel boeren met een opleiding van ten minste 2 jaar (full agricultural training) hoger dan bij het totaal aantal boeren. Uit een enquête in 2015 onder agrarische jongeren die lid zijn van het NAKK blijkt dat zo'n 85% van de jongeren die het bedrijf wil overnemen of daar al mee bezig is, bijna de helft van de jongeren heeft een hbo- of universitaire opleiding gevolgd.

De informatie over het opleidingsniveau van de persoon verantwoordelijk voor de dagelijkse leiding, is vrij beperkt. Tabel I.2 laat zien dat een iets groter deel van de jonge boeren in Noord-Brabant een volledige landbouwopleiding heeft genoten dan gemiddeld over het totaal; maar ook het aandeel met alleen praktijkervaring ligt hoger.

Werk buiten de sector trekt

Het hoge opleidingsniveau onder agrarische jongeren biedt bij een krappe arbeidsmarkt ook kansen op een baan buiten het primaire landbouwbedrijf. Uit onderzoek uitgevoerd onder leden van het NAKK blijkt ruim 40% van de jongeren naast het werk op het agrarisch bedrijf nog een andere baan te hebben. Vaak is dit nodig om geld te verdienen voor de toekomstige bedrijfsovername. Dit kan er ook toe leiden dat bij het onder druk staan van de inkomens in de sector jongeren uiteindelijk kiezen voor de baan buiten het primaire bedrijf. Dit fenomeen is niet nieuw maar de aantrekkingskracht neemt wel toe omdat het opleidingsniveau van deze jongeren stijgt.

Bedrijfsovername niet eenvoudig

In de agrarische sector is de vrije marktwaarde van bedrijven over het algemeen hoog (gemiddelde balanswaarde van 3,5 mln. euro). Dit komt door de hoge grondprijzen, de kapitaalintensiteit en de toenemende schaalvergroting. Om een bedrijf over te nemen moet de overnemer daarom een aanzienlijk vermogen meenemen, zelfs al vindt de overname veelal plaats tegen een prijs die beduidend onder de marktwaarde ligt. Om tegemoet te komen aan de grote vermogensbehoefte wordt als juridische vorm gekozen voor een maatschap. Hierin vindt veelal ook al geleidelijke vermogensvorming plaats via ingebrachte arbeid en in toenemende mate klein aandeel in kapitaal. Maar bij terugtreding van de ouders gaat het nog steeds om een flink bedrag. Ook hebben potentiële opvolgers in toenemende mate en langer een baan buiten het bedrijf voor vermogensvorming en doen brede ervaring op (relevant voor de toekomstige bedrijfsleiding).

Tabel I.2. Opleidingsniveau (*) jonge boeren en totaal bedrijven in Noord-Brabant (GIAB 2020)

	Jonge boeren <= 35 jaar		Alle bedrijven	
	#	%	#	%
Niet bekend	7	1.5%	123	1.3 %
Basis opleiding	40	8.6%	1794	19.1 %
Volledige landbouwopleiding	324	69.5%	5822	62.1 %
Alleen praktijkervaring	95	20.4%	1631	17.4 %
Totaal	466	100%	9370	100%

(*) Onder basis landbouwopleiding wordt verstaan: een voltooide opleiding aan een lagere landbouwschool, een voltooide opleiding op het gebied van landbouw bij een opleidingscentrum of een afgesloten stageperiode op landbouwgebied. Een volledige landbouwopleiding is van toepassing als er minimaal 2 jaar landbouwonderwijs gevolgd is aan een MBO, hogeschool of universiteit.

Bovendien is het rendement op eigen vermogen in de land- en tuinbouwsector gering, gemiddeld 3 à 4% met grote variaties in jaren en verschillen tussen sectoren. Na de bedrijfsovername, de fase waarin de ondernemer veelal het zwaarst gefinancierd is, zijn de mogelijkheden om vreemd vermogen aan te trekken beperkt. Uit een enquête onder NAJK-leden bleek dat financiering van de overdracht door ongeveer de helft van de ondervraagden als mogelijk probleem bij een (toekomstige) bedrijfsovername wordt gezien. Ook maken agrarische jongeren zich zorgen over de winstgevendheid van het bedrijf. Financiering van de overname is echter geen nieuw probleem. Met behulp van adviseurs is het de afgelopen decennia een belangrijk deel van de sector gelukt de financiering rond te krijgen met financieringsconstructies, fiscale regelingen, maatschappen en samenwerkingsverbanden tussen meerdere ondernemers. Wel maken jongeren in toenemende mate een bewuste keuze om het bedrijf niet over te nemen, mede door een veelal goed inkomensalternatief door genoten hogere opleiding en onzekerheid over overheidsbeleid, marktkansen en financieringsmogelijkheden.

Toekomstige financierbaarheid vooral bepaald door rentabiliteit en liquiditeit

In een notitie uit 2020 van de Nederlandse Vereniging van Banken (NVB) wordt geconstateerd dat de toekomstige financierbaarheid van boeren en tuinders onder druk staat. Dit is het gevolg van steeds hogere wet- en regelgevings-eisen, sterk wisselende inkomens- en liquiditeitsposities en de (on)mogelijkheden om te kunnen investeren in innovatie en

duurzaamheid. Vreemd vermogen wordt voor 90% verstrekt door de banken. Banken zijn de laatste jaren kritischer bij kredietverlening dan in het verleden. Dit o.a. vanwege de zgn. Basel III-richtlijnen die vanaf 2023 gelden waardoor banken bij financiering meer letten op rentabiliteit en liquiditeit in plaats van op de waarde (en daarmee onderpand) van activa als grond, gebouwen en installaties. Juist de rentabiliteit en liquiditeitspositie van agrarische ondernemers zijn volatiel door de markt- en geopolitieke omstandigheden. Transitie naar duurzamere landbouw vergt vaak aanpassingen in bijvoorbeeld bedrijfsgebouwen of extensivering van de bedrijfsvoering waar hoge investeringen voor nodig zijn (met extra afschrijvingen van eerdere investeringen). Als rendementen van de nieuwe concepten nog niet voldoende bewezen zijn, wordt financiering van deze vernieuwing door banken vaak als risicovol gezien.

Onzekerheid over milieuregelgeving

De druk vanuit (toekomstige) wet- en regelgeving rond stikstof, fosfaat, grondgebondenheid en klimaatverandering en maatschappij zorgt voor onzekerheid onder boeren waardoor deze een afwachtende houding aannemen.

Weinig boeren in Nederland kiezen voor emigratie. In de periode 2010-2016 zijn er volgens ABN AMRO slechts 105 boeren geëmigreerd. ABN AMRO verwacht dat de belangstelling voor emigratie de komende jaren zal toenemen, mede gezien de hoge grondprijzen in vergelijking met andere landen in Europa.

BIJLAGE II.

RELEVANTE VOORZIENINGEN VAN OVERHEDEN EN ANDERE PARTIJEN

In het volgende komen de meest relevante overheidsvoorzieningen van de overheden aan de orde in relatie tot het bieden van toekomstperspectief voor jonge landbouwers. Door de veelheid aan voorzieningen en wijzigingen is deze bedrijving niet compleet en per sé actueel. Hiervoor is veel gebruik gemaakt van een WUR SWOT-analyse voor het GLB-NSP (WUR, 2021) en het NSP (2022).

Fiscaal

Bedrijfsovername wordt nationaal ondersteund door de Bedrijfsopvolgersregeling (BOR). Met deze regeling kan een jonge landbouwer voor een deel vrijgesteld worden van het betalen van schenk- of erfbelasting voor zover het betrekking heeft op het ondernemersvermogen. Het bedrag dat hiermee uitgespaard wordt kan besteed worden aan de financiering van de bedrijfsovername.

Kredietverlening, borgstelling ed.

De Europese Commissie en de Europese Investeringsbank (EIB) hebben in het voorjaar van 2019 een kredietprogramma gelanceerd om de toegang tot financiering voor met name jonge boeren te verbeteren. Uit een uitgevoerd onderzoek in de EU-lidstaten bleek dat in 2017 27% van de aanvragen ingediend door jonge boeren voor financiering bij banken werd afgewezen, tegenover 9% voor oudere ondernemers. Belangrijkste redenen voor afwijzing door de bank waren te hoog risico van de investering en gebrek aan onderpandswaarde (lage solvabiliteit) na de bedrijfsovername. Het kredietprogramma biedt banken in de lidstaten de mogelijkheid om goedkoper leningen te verschaffen aan jonge boeren, omdat de EIB deels voor de risico's garant staat. Daarnaast bestaat het pakket uit een aantal aantrekkelijker financieringsvoorwaarden, in de vorm van een lagere rente en een langere looptijd om de lening af te kunnen lossen en een zekere mate van flexibiliteit in het jaarlijks af te lossen bedrag. Of Nederlandse jonge boeren hiervan veel gebruik maken is onbekend.

Het Rijk stimuleert banken leningen te verstrekken aan perspectiefvolle bedrijven met onvoldoende zekerheden bestaat met de regeling Borgstelling MKB-landbouwkredieten (BL). In 2020 heeft het fonds de volgende faciliteiten: Borgstellingskrediet voor de landbouw (BL); Borgstellingskrediet voor de landbouw Plus (BL Plus); Landbouwinnovatie; en het Vermogensversterkend Krediet (VVK). De plusregeling is een

variant op de algemene garantstelling, die aanvullende eisen aan de investeringen stelt voor het behalen van duurzaamheidsdoelstellingen. Deze regeling richt zich binnen de landbouwsector specifiek op de glastuinbouw en op de veehouderij. Vanaf 1 januari 2017 is binnen het BL een borgstelling beschikbaar voor bedrijven die willen omschakelen naar biologisch landbouw van maximaal € 1,2 mln. per bedrijf. Deze regeling is bedoeld om een financieringsknelpunt bij de omschakeling weg te nemen. Het huidige kabinet stimuleert de mogelijkheden voor bedrijfsovername door onder andere € 75 mln. beschikbaar te stellen voor een Bedrijfsovernamefonds jonge boeren.

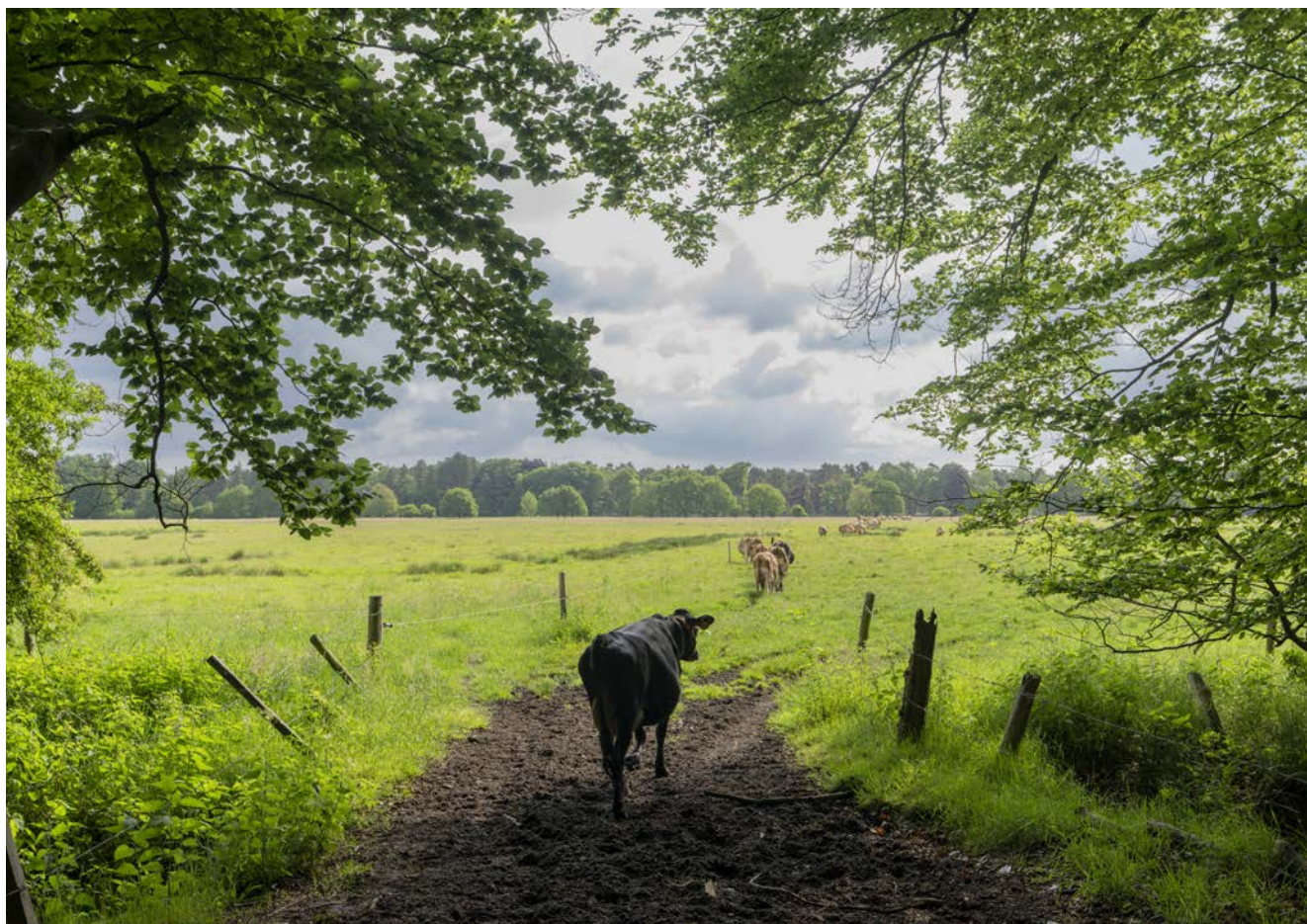
Een achtergestelde lening draagt indirect bij aan het eigen vermogen van de landbouwer, maar het eigen vermogen is doorgaans geen probleem (vnl. door de hoge waarde van grond); ook niet bij overname. Banken letten vooral op de rendabiliteit (bedrijfsvoering en ondernemerschap). In de behoefte van innovatieve bedrijven met een hoger risico voorziet al het Nationaal Groenfonds. Het Rijk voorziet al met de huidige Borgstelling MKB-Landbouwkredieten in de mogelijke behoefte om agrarische ondernemers met perspectiefvolle investeringsplannen maar een gebrek aan zekerheden, via een garantstelling op een bancaire lening te financieren. Een onderdeel van de Borgstelling MKB-Landbouwkredieten is de VVK (Vermogens Versterkend Krediet) die sinds 2020 voor jonge boeren beschikbaar is. Hiervoor komen maar weinig aanvragen binnen. In eigen huis blijkt het transitiefonds intensieve veehouderij van totaal 15 mln. euro (achtergestelde leningen voor emissiearme vloeren/stallen met een max van 250.000 euro) weinig animo te hebben (2 aanvragen). Deels om dezelfde redenen als hierboven genoemd. Over dit alles heen speelt de onzekerheid rond de stikstof en straks ook het KRW-doelen wat ervoor zorgt dat de sector voorlopig afwachting is. Dit geldt vooral voor jonge boeren om bedrijven over te nemen en zich financieel te binden. De lage marges en marktomstandigheden versterken dit.

Subsidies

Met het nu aflopende GLB (Gemeenschappelijk Europees Landbouwbeleid) 2014 – 2022 hebben jonge landbouwers steun ontvangen door een aanvulling op de hectarepremie (uitgevoerd door het Rijk) en door een specifieke investeringsregeling voor jonge boeren (uitgevoerd door de provincies). Op basis van een landelijke verdeelsleutel van de EU-middelen over de provincies, kon Brabant in de afgelopen jaren, met provinciale cofinanciering deze regeling openstellen. Daar is veel gebruik van gemaakt en de jaarlijkse openstellingen werden telkens ruim overschreven.

Voor het nieuwe GLB 2023 – 2027 is een Nationaal Strategisch Plan ter goedkeuring bij de Europese Commissie ingediend. Dit plan is opgesteld door het Rijk en de provincies i.s.m. de waterschappen. Hiervoor is de aanpak voor de zgn. generatievernieuwing aangepast. Uit studies en gesprekken is namelijk naar voren gekomen dat het effect van de aanvullende inkomenssteun voor jonge landbouwers op generatie-vernieuwing onvoldoende is. Daarom wordt de inzet op de extra hectaresteen voor jonge landbouwers uitgefaseerd ten faveure van het volgende pakket aan interventies. Een pakket dat vanaf 2023 wordt ingezet en effectiever wordt geacht om jonge landbouwers te stimuleren om een landbouwbedrijf over te nemen of te starten en om te investeren in verduurzaming van het bedrijf:

- De **investeringssteun** (uitvoering door provincies) voor jonge landbouwers ten behoeve van verduurzaming van het bedrijf met 55% subsidie en een voorlopig geraamd budget van 3,5 mln in totaal voor de periode 2023 – 2027 (incl. provinciale cofinanciering).
- **Vestigingssteun** voor vergemakkelijken bedrijfs-overname/-start door jonge landbouwers. Het budget neemt geleidelijk toe met middelen die vrijkomen door de uitfasering van de (hectare) inkomenssteun. Op deze wijze gaat de koerswijziging voor jonge landbouwers van inkomenssteun naar vestigingssteun geleidelijk plaatsvinden. Voor Nederland is de vestigingssteun een nieuwe interventie. Het totaal gereserveerd bedrag hiervoor is € 84,6 mln. Men gaat daarbij uit van 750 overnames per jaar waarbij de meeste overnames, een aanvraag zullen gaan doen. Met een minimaal subsidiebedrag van €25.000,- kunnen in totaal 3384 overnames/bedrijfsstarts ondersteund worden (wens NAK om in te zetten op hoge aantallen). Dit zijn er gemiddeld 676 per jaar.

- **Samenwerken voor generatievernieuwing**
biedt mogelijkheden om bottom-up ideeën uit de sector te ondersteunen die zich richten op twee knelpunten waar de andere interventies niet aan bijdragen: 1) zij-instromers en 2) toegang tot grond. Voor zij-instromers is het (nog) moeilijker om bedrijven over te nemen of starten dan voor dochters of zonen die binnen de familie bedrijven overnemen en in vaak bedrijven onder de marktwaarde kunnen kopen. Projecten kunnen zich richten op nieuwe bedrijfsconstructies waarbij het eigenaarschap en de exploitatie gescheiden zijn en/of op het in contact brengen van landeigenaren en zij-instromers. Projecten die zich richten op de toegang tot grond kunnen ook gaan over nieuwe pachtsystemen waardoor de jonge landbouwer makkelijker grond kan pachten. Het kan ook gaan over alternatieve financieringsbronnen voor de aankoop of pacht van grond.
- **Samenwerking voor innovatie (EIP)** (uitvoering vnl. door provincies): steun aan projecten die we ook in POP3 kennen maar waar de focus op jonge landbouwers gelegd kan worden.
- **Kennisoverdracht naar groepen landbouwers** (uitvoering vnl. door provincies): vergelijkbare inzet als voor samenwerking innovatie.

- **LEADER** (uitvoering door provincies): onderdeel hiervan kunnen projecten zijn die bijdragen aan het toekomstperspectief van jonge landbouwers.
- **Integrale gebiedsontwikkeling** (uitvoering vnl. door provincies i.s.w. waterschappen): met ongeveer dezelfde mogelijkheden voor jonge landbouwers als bij LEADER.

In het kader van het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG) stellen provincies op verzoek van het Rijk, samen met alle betrokken gebiedsprogramma's op voor natuur, waterkwaliteit en klimaat. Voor onze provincie wordt een Brabants Programma Landelijk gebied (BPLG) opgesteld. Ook de stikstofaanpak wordt hier een onderdeel van. Voor de uitvoering heeft het kabinet €24,3 miljard uitgetrokken bovenop de €7 miljard aan reeds bestaande middelen. Het BPLG moet medio 2023 klaar zijn. Voor de uitvoering werkt de provincie aan de Gebiedsgerichte aanpak (GGA) in 17 gebieden met vergelijkbare groenblauwe doelen. De uitvoering van het BPLG en de GGA zullen de komende jaren een belangrijke rol gaan spelen in de toekomstmogelijkheden van jonge boeren.

